

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

IV. KÖZLEMÉNY

III. fejezet

A francia forradalom és a napóleoni háborúk időszakának magyar katonai nyelve.

A magyar katonai nyelv fejlődésében kétségkívül az a pár évtized mutatja a leghatározottabb haladást, amely a francia forradalmat követő európai háborúk alatt, majd Napóleon háborúiban hadrakelt császári sereg magyar életében alapvető jelentőségű újításokat hozott létre. Megszületett Zrínyi Miklós óta a legelső két komoly magyar nyelvű hadtudományi munka, Szekér Joachim és Jakkó László nyomtatásában is megjelent könyvei. És II. Rákóczi Ferenc óta ebben az időszakban adhattak ki először legfelsőbb engedéllyel, központilag magyar nyelven megszerkesztett katonai szabályzatokat a nemesi felkelés gyalogsága és lovassága számára. Ebbe a korszakba esik a magyar nyelvújítási nagy mozgalom, amely a közélet minden ágazatára kiterjedt. Helyesen állapítja meg Terestyéni Ferenc: „Hadi műnyelvünk fejlődése abban az időben vett lendületet, midőn egyéb tudományágak nyelvét is kezdték magyarosítani, a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Hadi-nyelvünk e mozgalom hatása alatt kezd tisztulni, fejlődni. A francia háborúkról megjelent tudósítások a hírlapokban is elősegítették és fejlesztették a katonai műnyelv érdekében meginduló próbálkozásokat.”¹

És bármilyen kezdetleges volt is az akkor meginduló magyar hírlapirodalom, jelentőségét ebből a szempontból elismerés illeti. Nemcsak a hadijelentések leközlésében, katonai helyzetjelentések megfogalmazásában érezhetjük a tisztuló új magyar nyelv jeleit, de mind a két hírlap, a Magyar Kurir és Kultsár István Hadi Tudósítások folyóirataiban határozottan sikra szállanak olyan írók, akik a nyelvtisztító mozgalom-

¹ Nyelvünk a reformkorban, Budapest, 1955. II. fej. Terestyéni Ferenc: A katonai nyelv fejlődése. 131. o.

mal kapcsolatban a katonai nyelvet is megújítani kívánják. A Magyar Kurir 1788. szept. 30-i számában Barczafalvi Szabó Dávid vitázik egyik előfizetővel, akik a nyelvújítást úgy látszik nem helyezte, — s határozottan kimondja, hogy szükség van új magyar katonai műszavakra is. A Hazai Tudósító több cikkben foglalkozik ezzel a kérdéssel. Az 1813. évf. második felében Jánosi Ábel álnév alatt — valószínűleg Horvát István — írja: „Ha valahol, a katonai dolgokban minden bizonnyal az idegen nyelv elnyomta a nemzetit.” Javasolja tehát, hogy a régi magyar szókincsből kell felújítani azokat a műszavakat, amik akkor is használhatók, mint pl. a dandár, táborszem stb. kifejezéseket.

Az abban az időszakban megjelent magyar szótárak is már közölnek — persze még nem rendszeresen — magyar katonai műszavakat. Így pl. Sándor István Toldalék című munkájában. Különösen pedig a szótáriró Márton József szótárában találunk már sok új műszavat. Itt olvassuk pl. a lövészerszám, pattantyú, védcsapat, védsánc stb. s más helyes kifejezéseket.²

De ebben az időszakban már nemcsak a hírlapok és szótárak lapjain figyelhetjük meg azt a törekvést, hogy a magyar katona nyelve az eddigénél pallérozottabb, magyarabb legyen. Már irodalmi műveltségű és írással foglalkozó férfiak között is voltak olyanok, akik ezt a kérdést felkarolták. Közöttük különösen Perecsényi Nagy Lászlóról kell megemlékeznünk. Sokoldalú íróember, írt regényeket, verseket és politikai, közigazgatási kérdésekről érdekes cikkeket.³

Két kis, röpirat jellegű könyvecskéje érdekel minket közelebbről. Az egyik: „Vélekedés a magyar nyelvről” címen, 16 odalon fejt ki 1807-ben véleményét arról, hogy szükséges-e még a latin nyelv általános használata Magyarországon. Szóval ugyanazt a problémát feszegeti, amit előtte már Bárótzai Sándor, a testőriró is tárgyalt. Elismeri, hogy a latin nyelvre szükség van, főleg a tudományos életben, a szaklapokban és a külső országokkal való kapcsolatban. De sürgeti a magyar nyelv érvényesülését a nemzeti életnek minden vonatkozásában. Nagy olvasottságára vall, hogy felsorolja az addig, neki hozzáférhető magyar könyvek címeit, szakok szerint. Érthető, hogy a magyar katonai szakmunkákról nem tud sokat mondani. A „Hadi mozzanatok” címszó alatt csak egy művet említ meg: „Gvadányi Generális írásait.” De a lap alján kézírással még két munkáról emlékezik meg: Báró Palotay Zsigmond egy írásáról 1747-ből és „Az Ónodi Taktikáról 1707.” Utóbbi alatt az ónodi országgyűlésen szerkesztett katonai szabályzatokat érti. Kis munkájában buzdítja az írni hajlamos férfiakat, hogy foglalkozzanak behatóbban a kérdéssel, mert így a magyar nyelvet... „felhozhatják s megfenekelve (azaz megalapozva) örökösíthetik. Tsak akarjuk, — mindjárt magától

² Uo. 131–132. o.

Gáldy László: A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Budapest, 1957. 179. o.

³ Perecsényi Nagy László szül. 1771-ben. Arad vármegyében megyei esküdt, majd szolgabíró lett. Lelkes magyar hazafi, tevékenyen közreműködött az iusurrekció összetoborzásában. Meghalt 1827-ben. Szinnyei József: Magyar írók. IX. k. 690. o.

jön, ami Jó reánk és maradékainkra nézve. Irám Aradon, 29 Mártzius 1807. esztendőben.”⁴

Két év múlva egy, már határozottabb-jellegű írásával lép Perecsényi Nagy László a magyar katonai nyelv újítójának sorába. Ezalatt még több magyar katonai természetű írással ismerkedett meg s mivel az 1808. évi országgyűlésen elrendelt felkelő toborzással erőteljes mozgalom indult meg országszerte a felkelő sereg felállítása érdekében, megírta — szintén röpirat alakjában 1809-ben azt a kis munkáját, aminek címe: „Egy gondolat, néhány Fegyver Gyakorlásában előforduló és az Intéző (Commando) szavak rövid Elő adásáról. Az 1809. Esztendei Nemesi Felkelésre.”⁵

A munka előszavában elmondja, hogy mivel fegyverrel kezében nem képes a haza védelmében részt venni, „tollal igyekszik magát hasznosítani.” Kissé dagályos hangon magyarázza az 1808-i országgyűlésnek a felkelést elrendelő és szabályozó törvénycikkeit és azt állapítja meg örömmel, hogy: „... ezen Nemes Felkelő Katonáságnál az úgynevezett Comando, Intéző, parancsot rendelő, gyakorló szavak, valamint az Előmutatások, Jelentések magyar nyelven fognak megszeghetetlenül folyni és tartatni rendeltettek.”

E kis munka célja tehát leginkább a „Commando” szavaknak magyar nyelven leendő előadása, vagyis a császári királyi haseregben használt vezényszavak fordítása.

Mint előbb említett kis munkájában, itt is felsorolja a tőle ismert magyar katonai irodalom termékeit. Már ismeri Zrínyi: „Ne bántsa” c. munkáját, ami alatt minden bizonnyal a „Ne bánts d a Magyart” jelszóval ismert Török Áfiumot érti. Ismét megemlíti az Ónodi szabályzatokat, Palotay Zsigmondnak Vitézek aranyos tüköre című munkáját és Gróf Gvadányi József írásait a török háborúkról. De — ami a legfontosabb, — ebben az írásában találkozunk legegyszerűbben Szekér Alajos Joachim nevével, akinek „Haditudomány” munkáját már megismerte, és megismerte az insurrectió számára akkor már nyomtatásban megjelent szabályzatokat is. Azután felsorol és javasol néhány igen ügyesen, szabatos rövidséggel-megfogalmazott vezényszót a gyalogság és lovasság számára s azokat röviden megmagyarázza. Az „indulj” vezényszó helyett javasolja a „Járjj” szót azzal az indokolással, hogy: „... jobban harsog, az ő R betűje, és meghúzható hangja miatt”. A „marsch” vezényszót így ki lehet küszöbölni. A „tűz” vezényszó helyett a „lobbantsd”-ot javasolja. A gyalogság fegyverével való gyakorlatainál javasolja az azóta is megmaradt „Vállra”, „Lábhoz” szavakat. Használja már a szintén gyökeret vert „Pihenj”, „Igazodj” vezényszavakat, de szurony helyett megtartja a „bagnét” szót.

Még két érdekes írásról kell itt megemlékezni.⁶

Az egyik Heves- és a vele összekapcsolt Külső-Szolnok megye felkelését elrendelő közgyűlési határozatok gyűjteménye. Magyar katonanyelvi

⁴ Perecsényi Nagy László: Vélekedés a magyar nyelvről. Nagyvárad, 1807.

⁵ Megjelent Temesváron 1809-ben.

⁶ Mindkettő az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában egy bekötött könyvben megőrzött kéziratok közt található Fol. Hung. 58. jelzés alatt. Címe Protocollum insurrectionale 1800-01.

szempontból csak annyiban érdekes, hogy meglátszik a szavak pongyola magyarításán, hogy azt nem írók, vagy katonák, hanem megyei emberek végezték. Pl. a zablát, a német Trense-ből „trenzli”-re, a botra fűzött szíjat „stokrim”-ra magyarították. Csak azok a kifogástalan, jó magyar lovassági kifejezések, amelyeket a magyar paraszti nyelvből vehettek át, mint pl. „farmatring”, „szügyellő” stb.

A másik írás arról szól, hogy br. Mészáros János generális 1800. okt. 4-én megszemlélte a „hadi mód szerént” kivonult felkelő csapatot s felolvastatta előttük „Az nemes Magyar Insurgens Katonaság részére kiadott Articulusokat”. Ez az írás már kifogástalan, jó magyarsággal készült, csupán egy pár, begyökerezett idegen kifejezést hagytak meg, mint pl. prófunt, stabális tisztek, strázsa stb.

Az itt vázlatosan felsorolt próbálkozások mind csak apró mozaikdarabok a magyar katonai nyelv tisztításáért e korszakban folyó mozgalomban. De ebben az időszakban már döntő jelentőségű előrehaladást mutató és a magyar katonai nyelv kifejlődése terén alapvető kiadványok is megjelenhettek s ezekkel ez a kérdés irodalmi keretek közt továbbhaladó hadtörténeti és hadtudományi tényezővé vált. Kutatásunkat e téren most már két irányban folytathatjuk. Az egyik az, hogy először jelent meg két érdekes, komoly hadtudományi munka, Székér Joakim tábori lelkész és Jakkó László huszárkapitány tollából. A másik pedig az, hogy királyi jóváhagyással, József nádor, a magyar nemesi felkelés fővezérének utasítására, nyomtatásban, magyar nyelven kiadták a felkelő sereg gyalogsági és lovassági szolgálati, és gyakorlati szabályzatait és még néhány, ezekkel szervesen összefüggő nyomtatványt, rendeletgyűjteményt és egy érdekes könyvecskét a lovasság altisztjeinek és közvéitézeinek oktatására szolgáló, kérdés-felelet formájában megírt szabályzat-magyarozatot, amelynek függeléke különösen érdekes, mert az egy szótárösszefoglalás a „mesterszökről”.

a)

Zrínyi Miklós hadtudományi munkásságával részletesen foglalkoznak szakmunkáink⁷ kellő és megérdemelt méltatással. Ebből kitűnik, hogy e téren kifejtett munkássága során csak egyik kézírata, a Tábori Kis Tracta foglalkozik gyakorlati szabályzatszerű kérdéssel. A másik katonatudományos remek munkája a Vitéz Hadnagy, katonafilozófiai mű. Természetesen sűrűn olvashatunk abban a stratégiára, seregvezetésre (magyarul nem nagyon sikerült hadászat szóval nevezzük ezt) és harcászatra, taktikára vonatkozó magvas megállapításokat hadtörténeti példákkal élénkítve. Többi munkái — a Török Áfium és a Mátyás királyról írt elmélkedései — részint katona — politikai, részint pedig nemzetvédelmi, általános politikai fejtegetések és tanácsok. Céljuk a nemzetet felrázni s felkészíteni a török megszálló hatalommal való végleges leszámolásra. Hadászati vagy harcászati ügyek összefoglalásának leírásával, azaz ilyen természetű szabályzat jellegű munka megírásával Zrínyi addig nem foglalkozott. Bizonyára ennek is sorát ejtette volna, ha fiatal korában nem lesz vadászszerencsétlenség áldozata. Így tehát

Szekér Alajos Joachimnak 1807-ben nyomtatásban kiadott munkáját, a „Hadi Tudomány” című könyvét tekinthetjük a legelső magyar nyelvű, ilyen természetű, úttörő munkának. Két év múlva követte példáját Jakkó László, az Új Haditudomány lelke című könyvével. Ez a két munka tehát nemcsak hadtudományi irodalmunk első érdekes megnyilvánulása, de egyben ezzel kapcsolatban, ami természetes, — a magyar katonai nyelv fejlődésének is jelentős határköve.

Szekér 1752. július 5-én született Komáromban s a keresztségen György nevet kapta. Tanulmánygyó, minden iránt érdeklődő ifjú volt, tanulmányait különböző iskolákban végezte, s belépett a Ferenc Rendi szerzetesek közé, ahol a Joachim nevet vette fel. A nyelvújítás lelkes híve volt. De nem érezte jól magát a szerzetesek szigorú keretek közt folyó zárt életében. Minden iránt fogékony lelkével fordult a társadalmi, földrajzi, természettudományi kérdések felé is, szeretett társaságba járni s papi ruháját gyakran cserélte fel polgári ruhával, hogy fesztelenebbül mozoghassék. A magyarok őstörténetéről írt könyvében a pápaság intézményét bírálta. Ezért erekenkséggel vádolták.⁸

Úgy látszik emiatt sok kellemetlensége volt feljebbvalóival. Hirtelen elhatározással kilépett a Rendből 1794 tavaszán. Egy pár hónapig nevelősködött, de még az évben ismét beöltözött, belépett a Zirci Cistercita Rendbe, s felvette az Aloysius nevet. Itt sem volt sokáig nyugta. Mint mondja, régi ellenségei tovább üldözték, s ezért rövid idő múlva jelentkezett tábori papi szolgálatra. 1800-ban már a Splényi-gyalogezredben (a későbbi kolozsvári 51. gy. ezred) találkozzunk vele, mint az ezred lelkészével. Részt vett az ezred hadműveleteiben, többek közt az 1800. június 13—14-én vívott nagy marengói csatában. S hogy a harcok alatt mint lelkész nem hátul, valahol biztonságban tartózkodott, hanem az első tűzvonalban, mutatja a csatáról írott érdekes kis könyve. A lunnevielli béke után 1801-ben nem volt kedve azelőtti papi hivatását tovább folytatni. Egy ideig Erdélyben élt, majd Pestre költözött s idejét kizárólag irodalmi munkásságának szentelte. Az említett hadtudományi munkáin kívül írt regényeket, fordított külföldi munkákat s megírta a magyarok eredetéről szóló könyvét. Saját élményei alapján fordította, illetve dolgozta át egy német író művét Frantzia Országnak Polgári és Hadi történetei címen, 1810-ben.

Hányatott életét 1810. szeptember 26-án fejezte be Kolozsváron.

A katonai, közelebről a hadtörténeti és hadtudományi irodalmat főleg egy munkája érdekli. 1807-ben adta ki nyomtatásban Hadi Tudomány című könyvét. Nagy jelentőségű próbálkozás, mert ez az első magyar nyelven megjelent hadtudományi munka, amely kizárólag taktikai, harcászati kérdésekkel foglalkozik.⁹

⁷ Markó Árpád: Zrinyi Miklós Prózaí Írásai. Budapest, 1938. Zrinyi Miklós Hadtudományi Munkái. Zrinyi Kiadó, Budapest, 1957.

⁸ Részletes életrajzát megírta Czapáry László, a Székesfehérvári Cisterci főgimnázium 1887/88-ban kiadott Ertesítőjében: Szekér Joachim Alajos élete és művei címen. Foglalkozik munkásságával még Lékai Lajos: A magyar történetírás 1790-től 1810-ig című könyvében, a 70—71. és 188. oldalon, Szinnyi József ismert munkája szintén részletesen ír róla.

⁹ Szekér Aloysius Joachim: Hadi Tudomány. Hartleben Konrád kiadása Pesten, 1807.

Teljes címe:

Hadi Tudomány, mellynek némelly Fő-Tzikkelyeit kéz-írásba foglalta egy nevét eltitkolni akaró tudós és nagy méltóságú Hazafi. Eredeti valóságában kiadta és bevezetéssel megtöltötte Szekér Aloysius Joachim, most Nemes Splényi György Regementjének Tábori Papja. Pesten Hartleben Konrád Adolf könyvtárosnál, a Vátzi utcában 1807.

Kis negyedrért könyv 321 oldallal és 12, Plan-nak nevezett, művészi rajzolású, hadrendeket és hadihelyzeteket ábrázoló rézmetszettel. Mielőtt azzal a kérdéssel foglalkoznék, vajon kié ez a munka, mivel Szekér Joachim a szerzőséget szerényen áthárítja másra s magát csak mint a munkának sajtó alá rendezőjét tünteti fel, — bemutatom a tőle írt bevezetés néhány érdekesebb mondatát, amely már ízelítőt ad kifogástalan magyar katonai nyelvezetéről. Elmondja, hogy a régiek, Xenophon, Vegetius, sőt a későbbi európai népek (franciák, olaszok, angolok, németek) már írtak könyveket tapasztalataikról:¹⁰

„... a mi magyar nyelvünkön még mind eddig nem olvastunk olly könyvet amellyel tzelja egyedül a Hadi Tudományban volna meghatározva, ámbár olyanok már ez előtt jöttek világosságra, amelyek a Hadi Tudományt melleleg érintik. Ilyen ama nemzeti Vitézünktől, Zrínyitől kiadott munka, mellyben a maga idejebeli katonáknak rendtelenségét dorgálja”.¹¹

Ezért a magyar vitézeknek, azaz katonáknak „idegen nyelveken írt könyveknek olvasásával” kellett ismereteiket gyarapítani. Most azonban „... olyan munka jelenik meg a Magyar Világ előtt, mely a Hadi Mesterségnek fő tárgyait magában foglalja s azt Magyarul tanítja. Ez a maga nemében legelső könyv... nem az enyim; egyedül ezen Bevezetés folyt az én író tollamból. A munkának minden egyéb része egy tudós és Nagy Méltóságú Hazafiúé aki, valamint nagy tapasztalás, úgy a Hadi dolgoknak messze kiterjedő Tudományával is bír. Ezen Hadi Tudományt tárgyzó keze írását a végre akarta általam Haza fiaival közleni, mivel e nembéli munka Magyar nyelvünkön mind ez ideig nem találtatott és egyszersmind, hogy utat nyisson ezen tárgynak mások által teendő bővebb kidolgozására. Az volt azonban ezen Nagy Méltóságú Hazafinak kívánsága, hogy az ő neve fedezve maradjon; sajnálni lehetett volna mindazonáltal, ha ezen kéz-írás a molyok eledelére kárhoztattatott volna.” Előre megmondja, hogy sok idegen műszót meghagy a magyar szövegben, mert minden nemzet ezeket használja, tehát: „... úgy mi is nyelvünk szennyesítése nélkül azokat a mienkben is megszenvedhetjük.”

Ki lehetett tehát az a „... Nagy Méltóságú Hazafi, akinek nagy tapasztalása és Hadi dolgokban messze kiterjedő Tudománya” van és aki a névtelenség homályában akarván maradni, munkáját közlésre átadta Szekér Joachimnak? Mivel Szekér annyira hangsúlyozza annak magas méltóságát, bőséges katonai tapasztalatait, olyan magasrangú katonáról

¹⁰ Zrínyi Miklós — mint tudjuk — Vitéz Hadnagyában leggyakrabban Vegetius írásaira hivatkozik, sőt egész hosszú részeket is közül azokból.

¹¹ Ebből kitűnik, hogy ő Zrínyi munkái közül csak a Török Afiumot ismerte, ami természetesen, mert csak ez az egy munka jelent meg addig, 1705-ben Forgách Simon. Rákóczi tábornagynak buzgólkodásából nyomtatásban. Többi munkái kéziratban akkor még ismeretlen helyen, hozzáférhetetlenek voltak.

lehetne szó, akivel Szekér gyakrabban, hosszabban találkozhatott, szóval vele szorosabb kapcsolatban állhatott. Közel fekszik az a gondolat, hogy az Splényi Gábor tábornok annak az ezrednek ezredtulajdonosa lehetett, amelynek soraiban Szekér mint tábori pap szolgált. De Splényiről csak annyit tudunk, hogy kitűnő katona, a Mária Terézia Rend lovagja volt. Arról, hogy a katonai szakirodalom terén akár magyar, akár német nyelven működött volna, — nincs tudomásunk. De hogy a magyar katonai nyelv kérdése érdekelt, arról tanúskodik egy adatunk. Iványi István, Katonai vezényszavak 1797-ből című értekezésében ismertet egy rövid összefoglalást a Tiszán túl való felkelő csapatok számára,¹² ami Splényi Gábor, akkor az insurrectio districtuális generálisa — azaz egy kerület katonai parancsnoka kezdeményezésére készült, s a felsorolt vezényszavak is tőle erednek. Kitűnő, a későbbi honvédségben is még élt vezényszavakat olvashatunk itt. „Vigyázz”, „Igazodj”, „Lóra ülünk”, „Kardot ránts”, „Készülj”, „Töltés”, „Célozz” és a szöveghez fűzött kifogástalan magyarsággal megírt megjegyzésekben is a magyar katonai vezényleti nyelv fejlődésének nyomait látjuk. „Szakaszonként balra fordulni”, „vágatni”, „rajta hajtani”, „nyúlj a jobb pisztolyhoz” stb., mind olyan kifejezések, amelyek nem erőltetett nyelvújítás torz szüleményei.

Hogy miért akart Splényi, ha valóban ő lenne a magyar hadtudományi munka szerzője, névtelen maradni, — nem tudjuk. S ha ő vagy egy másik tapasztalt, képzett katona esetleg németül írta volna meg ezt a munkát s Szekér annak fordítója, — akkor is megnevezhette volna magát, hiszen Szekér Joachim más munkáiban mindig megmondja, hogy ki a szerző, s ő csak fordítója. Így tehát felmerülhet az a gyanú, hogy mégis csak Szekér Joachim írta az egész munkát, magasabb rangú tapasztalt katonáktól kapott adatok és magyarázatok alapján, s nevét talán azért hallgatja el, mert félt attól, hogyha a tisztek, akik számára ez a munka készült, s címlapon egy ismeretlen tábori pap nevét olvassák, — a munkának nem lenne hitele és kelendőse, mert hiszen mit ért a pap — mégha a harctéren forgolódik is — a magasabb taktikai tudományhoz? A munka szerkesztésében is feltűnő, hogy az egyes fejezetek nem tárgykörük logikus egymásutánja szerint vannak tárgyalva. Így pl. hadrendi felállítások, hadmozdulatokkal foglalkozó részek közt indokolatlanul foglalkozik a következő fejezet a sereg ellátásával s egyéb ilyen, nem a harci tevékenységgel járó dolgokkal. Tehát a könyv nem a hadtudomány szakszerű rendszerrel összefoglalt kézikönyve. De ez nem von le értékéből, valamint az sem, hogy szerzőjét megnyugtató módon eddig nem sikerült megállapítani. Az egészet mégis csak Szekér Joachim állította össze és rendezte sajtó alá, s ha más is írta annak fogalmazványát, azt Szekér a maga nyelvezetére átültette. Stílusa teljesen azonos Szekér más, szép magyarsággal megírt munkáinak írásmódjával. Mivel pedig mi itt a katonai nyelv fejlődése szempontjából foglalkozunk e munkával, nem pedig annak hadtudományi értékével, — a szerzőség kérdése mellékes. A fontos annak megjelenésében az, hogy ez a munka a legelső magyar nyelven írt hadtudományi könyv, tehát úttörő és példát nyújtó vál-

¹² Hadtörténelmi Közlemények 1892, évf. 123. és köv. o.

lalkozás, amely már két év múlva követőre is talált Jakkó huszárcapitány személyében.

A szép vázlatoknál, a Plan-oknál „képzelés”-nek mondja a vázlat megtervezését. Az egyik tervezetben ábrázolja a „Résző” Lineát, azaz a ferde arcvonal alkalmazását, a rézsut kifejezés nem szerencsés rövidítésével. A könyv tartalomjegyzéke, mint ő nevezi: „A munkának foglalatja” – mutatja az akkori harcászati kérdések, alapelvek szemléltető képét. Általános utasítások után tárgyalja a várható hadszínterek előzetes tanulmányozásának szükségességét, az „eledelről azaz proviantról” való gondoskodás szabályait. Azután sorba veszi a Hadi Sereg „utazásáról”, azaz vonulásáról szóló rendelkezéseket, ha az utazás sík földön, vagy hegyek közt, vagy folyóvizeken át történik. Ír a táborhelyekről, sáncok készítéséről, folyók védelmezéséről, a folyóvizeken való átkelésről. Ismereti az előre előkészített állásokban várt védelmező harcok lényegét, és a „véletlen, előre nem látható történeteket”, azaz a találkozóharc sajátosságait. Az ütközetek különféle módozatait, a „hadi fortélyokat”, ellenséges táborok „felverését”, várfalak megmászását lajtorjával, a vár-ostromharcot, a téli szállások kérdéseit. A gyalogság és lovasság hadi szolgálatát külön-külön fejezetekben magyarázza. Csak olyan idegen műszavak szerepelnek a könyvben, amelyek az akkori magyar katonák közt már teljesen meghonosodtak, pl. regulamentum, mars, linea, stb. Sok új magyar műszavat talál ki, de van közöttük néhány kevésbé sikerült. Pl. a tábori őrsök előretolt őrszemeit, amit a császári, később közös hadseregben „vedette”-nek, magyar ezredeknél védetáknak hívtak, „védetek”-nek mondja. A sereg ellátására az „élelmenyt”, vagy készpénzen vesszük, vagy az ország szolgáltatja be. A hadrendek, a harcvonalak felállítását aprólékos gonddal részletezi, mivel a könyvet olyanoknak is szánta, kik még nem járatosak a katonai élet különböző ágazataiban. Valószínűleg a nemesi felkelés tisztjeire gondol, akik katonai képzettségük nélkül kerültek csapatok élére.

Könyve egészben véve elejétől végéig nagyon érdekes és gördülékeny, eleven, amellettszabatos, határozott írásmódja miatt élvezetes olvasmány, amelyet haszonnal forgathatott katona és nemkatona egyaránt. Különösen abban az időben, amikor az alább tárgyalandó insurgens magyar szabályzatok már készültek és nemcsak a hivatásos katonáknak, hanem a felkelő seregbe toborzott polgári egyéneknek is meg kellett ismerkedni a katonai tudományok kérdéseivel. Hogy Szekér Joachim könyvét itthon ismerték, bizonyítja Percsényi Nagy László egy – előbb már említett – adata és az, hogy két év múlva, 1809-ben megjelent a második magyar hadtudományos munka Jakkó László tollából, aminek írásmódján kétségtelenül érezhető, hogy szerzője Szekér munkáját ismerte és fel is használta.

Néhány példa Szekér hadtudományi munkájának tiszta, katonás magyarságáról:

A sereg vonulásánál szükséges... „1. ször Hogy a Hadi Sereg olyan formán utazzon, hogy azt könnyen Hadi Rendbe lehessen állítani, ha a szükség úgy kívánja. 2. szor: Hogy mennél apróbb, tagokba mozduljon és a rend mindig megtartassék. 3. szor Hogy a pogyász és a szekerek a

fegyveres nép közé ne elegendjenek, hanem különösen (azaz elkülönítve) utazzanak a tartalék ágyúkkal együtt.” (12. o.)

„Ha az ellenség mégis módot talál a Folyóvízen való által menetelre, azokat, akik legelől vagnak, egész erővel Bajonéttal kell megtámadni és ha a Lovasságnak is alkalmas hely vagyon, az is erész erővel hajtson rája.” (103. o.)

„A lovasságnak az ereje abból áll, hogy minden mozdulásait sebesen tegye és mégis minden részében a jó rend megtartassék. Az utolsó rohanása pedig az ellenségre, mennél sebesebben és összetartva essen meg.” (168. o.)

„Ha a katonaságnak hosszú utakat kell tennie, a Vezér annak jól tartásáról gondoskodjék, hogy mind kedve, mind ereje legyen.” (211. o.)

Szekér Joachim nem azok közé a tábori papok közé tartozott, akik hivatásukat csupán az elesettek eltemetetésében, sebesültek ápolásában, istentiszteletek tartásában hátul, az arcvonalak mögött, látták. Nyugtalan és minden iránt érdeklődő természete őt arra készítette, hogy harcok közben előre menjen a tűzvonalba s onnan szemlélje a küzdelmek forgatagát. Ennek értékes bizonyítéka a Marengo mellett vívott nagy csata tőle megírt története.¹³

A csatának minden mozzanatát azonnal feljegyezhetette és figyelemmel kísérhette, mert, mint a bevezetésben írja: „...személyesen jelen voltam s annak környüállását nem henyélni szemmél néztem... Hogy magyar és nem más nyelven írtam, — az okát könnyű eltalálni. Ez által Anyai nyelvünknek terjesztésére céloztam.”

A kis nyolcadrét, 30 oldalból álló könyvecske, helyesebben részletes harcjelentés, rendkívül szemléltetően, pontosan ír le mindent, a szereplő főbb személyek neveit, az ezredek felsorolását mind megtaláljuk ebben, tehát ez a könyv e nagy csatának, amelyet 1800. június 13-án és 14-én vívtak, igen értékes forrásműve, szemtanúleírása.

Végül még felsorolok néhány katonai műszavat, amelyeket Szekér Joachim a Hadi Tudomány és a marengoi csata könyveiben ügyesen megmagyarosított és használt. Magasin — Élészáz. Vorpost — szélső őrizet. Reserve — tartalék. Redoute — ágyúsánc. Carré (Quarré) — négyszögű rend. Unteroffizier — altiszt. Avantgarde — előljáró sereg. Taktika — hadimesterség. Pontonier — hídcsináló. Architectura militaris és Fortificatio — hadiépítőmesterség. Front — homlokrend. Strategema — hadifortély. Citadella — kisebb vár. Parapetmauer — mellvédfal. Demontsratio — mutató mozdulás. Perspectivum (távcső) — meszelató. Pallisade — palánkkaró. Blockhaus — sánckorona. Faház. Feldgeschrei — hadijel. Losung — szójel. Fashine — vesszőkötelek.

Hogy mindezeket és a tőle még alkalmazott új magyar katonai műkifejezéseket Szekér Joachim találta-e ki, vagy mástól vette át, — megállapítani nem tudom. De az ő érdeme kétségtől az, hogy ezeket helyes értelemben tudta alkalmazni munkáinak megfelelő mondataiban. Ezzel a magyar katonai nyelv fejlődését egy nagy lépéssel vitte előre.

¹³ Marengoi csata és azt megelőző környüállások. Írta Szekér Aloysius Joachim, Ns. Splényi Regementjének tábori papja, Pesten Eggenberger József. 1807.

Két évvel Szekér Joachim hadtudományi munkájának megjelenése után egy újabb hasonló tárgyú munka jelent meg az akkor még szerény keretek között mozgó magyar könyvpiacra. Jakkó László huszárkapitány könyve: „Az új haditudomány lelke.” Kiadta ugyancsak Hartleben Konrád Pesten 1809-ben. De Jakkó László ezen a művén kívül még írt több más, katonai tárgyú munkát is, amelyekről az egykorú írásokban csak utalásokat olvashatunk, a munkák eddig nem kerültek elő, csupán egy teljes kézírata, még kiadatlan munkája van meg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának anyagában, amelynek címe: „Hadifortélyok a régieknél.”¹⁴

Nevét életében csak családja és huszárjai ismerték, és bár későbbi kortársai közül Kazinczy és Virág Benedek is méltányolták irodalmi munkásságát, a magyar irodalomtörténet nem emlékszik meg róla. Hogy neve nem merült teljesen a feledés homályába, az Szinnyei József érdeme, aki ismert munkájának V. kötetében beszél róla s felsorol néhány, vele foglalkozó forrásmunkát. Ezen a vonalon elindulva, közvetlen és hathatós támogatást kaptam Jakkó Lászlónak ma is élő leszármazóitól, akik készséggel bocsátották rendelkezésemre családi levéltáruknak reá vonatkozó értékes adatait, eredeti leveleket és feljegyzéseket. Mindezekből sikerült az előtérbe hoznom ennek a magyar író-katonának életét, munkásságának adatait, s ezekből megállapíthatjuk, hogy különösen két, – itt tárgyalt munkája nemcsak a katonai, haditudományi irodalom szempontjából figyelemre méltó próbálkozás, de a magyar katonai nyelv fejlődésének történetében is jelentős eredmény, mert a Szekértől jó alapokra fektetett katonai szaknyelvet felhasználva, tovább fejlesztette ezt, a magyar katonaeletnek addig mostohán kezelt kérdését.

Jakkó László 1781-ben született, jómódú Szatmár megyei birtokos családból. A jó eszű, tanulni vágyó fiatalember iskoláit Debrecen akkor már híres kollégiumában végezte, majd Lembergbe utazott műveltségének fejlesztésére. Mindenünnen a legszebb bizonyítványokat hozott haza, amelyek hangsúlyozzák a fiatal diák tanulmányát, sokoldalú érdeklődését s a német nyelvben való előrehaladását. Amikor Lembergben 1799-ben meghallotta, hogy a magyar nemesi insurrekciót hadba szólítják, hazasiertett s beállt a Szatmár megyei felkelő csapatba. Ez a csapat nem került ki a harctérre s a lunnevillei béke után feloszlatták. Jakkónak annyira megtetszett a katonaelet, hogy kérte felvételt a reguláris haderő kötelékébe. Sikerült felvétetni magát a báró Mészáros nevét viselő huszárezredbe. A béke éveiben Jakkó már szenvedélyes buzgalommal fordult az irodalom felé s keresett összeköttetést neves írókhoz. Így került érintkezésbe Virággal és Kazinczyval, akinek egy jóbarátja, a szintén irodalomkedvelő Csehy József huszárkapitány ajánlotta őt figyelmébe.

¹⁴ Jakkó László életrajzát és irodalmi munkásságának eddig felkutatott adatait egy részletes tanulmányomban feldolgoztam. Munkám a Magyar Történelmi Intézet kiadásában, az Ertekezések a Történettudomány Köréből sorozatban fog előreláthatólag a jövő évben megjelenni. Címe: Egy elfelejtett magyar író-katona.

De a háború újabb fellobbanása 1805-ben megakadályozta Jakkót abban, hogy valami komolyabb munkával foglalkozzék. Közben pár békeesebb évben 1809-ig azonban már megírta első nagyobb hadtudományi munkáját. Aggodalommal látta tisztársainak katonai szaktudományokban való járatlanságát, mert aki nem tudott behatóan foglalkozni német, francia vagy olasz szakkönyvekkel, — annak nem lehetett módjában ismereteit gyarapítani. Hogy ezen a bajon segítsen, Jakkó áttanulmányozta, azután magyar nyelvre átültette egy német katonatudós munkáját s azt kiadta „Az új hadtudomány lelke” című könyvében.¹⁵

A két fő részre tagolt könyv első része 231, a második része 109 oldalon ismerteti a hadvezetés alapfogalmait és azok alkalmazását. Szekér Joachim előbb tárgyalt munkája taktikai, harcászati, hadrendi kérdésekkel foglalkozik. Jakkó munkája már tovább megy s a magasabb seregvezetés alapelveit ismerteti, tehát kiegészíti Szekér munkáját.

Szándékosan mondom, hogy ő ezt a munkát magyar nyelvre „átültette” és nem egyszerűen magyar nyelvre fordította, mert mind ebben a munkájában, mind pedig a másik, csak kéziratban megmaradt írásában határozottan érezhetjük a kitűnő nyelvérzékkel bíró, a nyelvújítás eredményeit ismerő és felhasználó, irodalmilag is képzett író gördülékeny, magyaros íráskészségét. Tehát a magyar katonai nyelvben az ő munkái is már olyanok, amelyekben a magyar nyelvben addig ismeretlen katonai műszavakra keresett és talált helyes magyaros kifejezéseket. Bár megmondja, hogy művének eredeti szövegét az a német katonatudós írta, akinek hasonló tárgyú cikke az 1794-ben Hamburgban kiadott Minerva folyóirat egyik számában megjelent, annak íróját nem tudjuk megállapítani, mert az említett cikk alatt csupán egy R betű áll a szerző neve helyett.¹⁶

De ez a kérdés a magyar katonai nyelv történetében nem fontos. Minket Jakkó magyar szövege érdekel és megállapíthatjuk, hogy műfordítói munkássága a katonai nyelv fejlődése szempontjából valóban dicséretet érdemel.

Szekér Joachim könyvét Jakkó bizonyára ismerte, mert munkájában sok, Szekérrel azonos műkifejezést találunk. Helyes nyelvérzékkel alkot azonban ő is új magyar műszavakat a német és latin kifejezések átültetésére. Előszóval használja a „fenék” meghatározást az alap kifejezésére. Fenékpont — fundamentum, fenéklinea — bázis, fenéktétel — princípium. A muníció helyett ő is elfogadja, mint már előtte mások, a rossz, később általánosan használt, löszer helyett a lövészert. A magazint — tárháznak, a Bäckereit — sütőháznak, a bagáziát — butyornak írja. Az élelmiszerral való pazarlást, tékozlást — bujálkodásnak mondja s feleleveníti a már Rákóczi Ferencről is használt peszmege kifejezést a kétszersült számára. A Patrouille nála — száguldozó, vagy kóborló csapat. Operatio, amit ma hadműveletnek mondunk, — nála hadimunkál-

¹⁵ Az Uj Hadi Tudomány Lelke. Fordította zalárdi Jakkó László, a báró Stipsitz Huszár Regementjében Fő-Hadnagy. Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

¹⁶ Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozom, a már említett, az Értekezések a Történettudományok Köréből megjelenő tanulmányomban.

kodás. A vonulás, menetelés nála is utazás. Helyesen magyarítja a parallel szót egyközüre, az excentrikust – széjjelterjedőre, a koncentrálást egybentartásra. A Marsch-kolonne nála Oszloprend. És nagyon találó, a népies szólásmódból kölcsönzött kifejezése, amikor a Német Handge-
menge, magyarul kézitását úgy fejezi ki, hogy a csapatok „öltre men-
tek”.

Az 1809. és 1813. évek közti időszakot Jakkó Magyarországon különböző békeállomásain töltötte. Közben áthelyezték a báró Stipsitz huszárezredhez. De béke éveit sem töltötte tétlenül, hanem a katonai irodalom fejlesztésén fáradozott. 1811. november 26-án írja testvérbátyjának:¹⁷

„Hadi könyvem még 1809-ben jött ki a sajtó alól. Egy valóban systematikus hadikönyv. Most máson dolgozom, de sok egyéb dolog és egészségtelenkedésem sokszor megszaggatnak a dologtól.”

Hogy milyen munkán dolgozott akkor Jakkó, – nem tudjuk biztosan. Valószínűleg az a munka lehetett, amelyről az Erdélyi Múzeum 1814. évi egyik számában a „Tudósító Levelek” rovatban ezt olvashatjuk: „Szalárdi Jakkó László Úr. Fő Hadnagy a Stipsitz huszárjai között, egy kötet tábori dalokat s beszédeket szándékszik kiadni, hogy a magyar katonára magyari hadi énekek által gyűljön harcra.” Ebből láthatjuk, hogy Jakkó nemcsak a hadtudomány komoly mezején, hanem a népszerűbb szépirodalom terén is fejleszteni kívánta a magyar katonai nyelvet, és azt a nemzet közkincsévé tenni. A felszabadító háborúkat 1813–15-ig az olasz és francia harctereken harcolta végig a 10. huszárezredben, s Napóleon végleges legyőzése után ezredével egy ideig az Elsass-Lotharingiát megszállva tartó csapatnál volt, azután Felső-Magyarországon Gömör és Zemplén megyék különböző helyiségeiben élt mint kapitány. De itt sem maradt tétlen, hanem egy nagyobb munkán dolgozott. Magyarra fordította egy régi római tudós katonai tárgyú könyvét, mert úgy vélte, hogy ez a hadtörténeti érdekes példatár is alkalmas lesz a magyar tisztikar hadtörténeti ismereteinek, magyar nyelven való gazdagítására. Ez a könyv Frontinus Julius Sextus munkája, aki Stratagematon Libri IV. címen írta ezt a művét.¹⁸

Ezt a könyvét ültette át magyar nyelvre Jakkó László, azzal a szándékkal, hogy azt nyomtatásban kiadja. Sajnos ez a munka nem jelent meg, csak egyetlen kézirati példánya maradt meg, amely a régi híres műgyűjtő, Jankovich Miklós (1773–1846) írói hagyatékával került a Nemzeti Múzeumba s ma az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában van.¹⁹

Jakkónak egy 1817. november 1-én írt leveléből megtudjuk, hogy ő ezt a teljes kéziratot levél kíséretében megbírálásra Jankovichnak küldte el, hogy adja nyomdába. Hogy miért rekedt meg ez a munka Jankovichnál, – nem tudjuk. Pedig kár volt azt nem kiadni, mert így az akkor

¹⁷ Az itt idézett levélrészletek a Jákó-család levéltárában vannak.

¹⁸ Frontinus Sextus (40–103 közötti években élt) 70-ben Róma praetora volt, majd konsul, legátus Britanniában. Domitianus császár alatt írta egy mezőgazdasági vonatkozású munkáját, később pedig egy könyvet a római vízvezeték ügyeiről, mert mint képzett mérnök, ő volt a római vízvezetési ügyek felügyelője. (Curator aquarum.)

¹⁹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart Hong. 38.

amúgy is szegényes magyar katonai szakirodalom egy értékes munkával gyarapodott volna.

A szép bőrkötésbe kötött, kalligrafikus írással írt kézirat 276 oldalból áll. Címe: „Hadi Fortélyok a Régieknél. Négy könyvben Sextus Julius Frontinus munkáiból Magyarázta Zalárdi Jakkó László a csász. kir. Fridrik Wilhelm Prussziai Király nevét viselő Tizedik Regementben Kapitány. 1817. esztendőben.”

A négy részre tagolt munka érdekes hadtörténelmi példákkal gyarazza a háború előkészítésének, elindításának, a sereg harckészségének emelését. Példákat sorol fel a harc, küzdelem alatt előforduló esetekre, az ostromok alatt tapasztalt szép magaviseletre, végül a fenytésekről, mértékletességről, állhatatosságról mond „különb-különbféle tanács-tételeket”, jeleneteket a régi görög, római, macedon, pun stb. háborúkból. Gazdag példatár, amely a katonai élet minden vonatkozására felmutat tanulságos és követésre méltó példákat. Ha Jakkónak ez a kifogástalan szép magyarsággal megírt könyve nyomtatásban megjelenik, méltán sorolhattuk volna Zrínyi Miklós Vitég Hadnagy mögé, amelyben Zrínyi szintén hasonló, ókori hadtörténeti példák gazdag sorozatát közli.

Hogy megismerjük Jakkónak az akkori magyar katonai nyelv fejlődésére példát mutató munkásságát, bemutatom a könyv néhány részletét, amelyek ugyanolyan szabatos, jó magyar nyelven vannak megfogalmazva, mint előbb ismertetett komoly hadtudományi munkájának fejezetei.

„Croesus, midőn a Halys vizén által nem gázolhatna, elegendő fája nem lévén, — sem hidat, sem hajókat nem készíthetne, — tehát a tábor felső része felől, hátulról árkot ásatott és a víz folyását háta megé vette.” (15. o.)

„Spartacus azt az árkot, mellyel ötet Marcus Crassus körülkerítette, a levágott fogottaknak (hadifogyoknak) s marháknak holt testyeivel éjjel megtöltötte és azon ment keresztül.” (19. o.)

„Fabius Maximus, attól tartván, hogy a sereg a hátrálásra rendelt hajókban bizakodván, kevesebb állhatatossággal fog harcolni, — tehát azokat, minek előtte az ütközet elkezdődne, felgyújtatta.” (33. o.)

„Filep, midőn Prinasus várát erőszakkal semmi módon meg nem vehette, nagy rakás földet hordatott éppen a vár kőfala alá, azt akarván ezzel mutatni, hogy a vár alá föld alatt való ásásokat csinál. A várbeliek azt gondolták, hogy már megásattak és feladták magukat.” (97. o.)

„A Volscusok, midőn egy valamely erdőhöz és rakottás helyhez közel telepedtek volna le a táborral, — Camillus mindent, ami a támasztott tüzet az ellenség táboráig harapódzva terjesztette, — felgyújtatott és az ellenséget így táborozó helyétől megfosztotta.” (274. o.)

Jakkó László svadronyos kapitány a hosszú háborús időszak után a hadi fáradalmaktól törődött testtel érkezett haza. Még pár évig tovább szolgált, de már 1822-ben kérte indokolt orvosi bizonyítványokra támaszkodva, felülvizsgálat útján való nyugállományba helyezését. 1823. február 13-án megkapta a főparancsnokság várt rendeletét. Szatmár megyei birtokán, Adorján községben telepedett le, s ott is halt meg 1833. április 15-én.

E két munkáján kíván más írásait nem ismerjük. Nagy kár, hogy az említett katonadalok és beszédek gyűjteménye nem maradt meg, vagy talán még valahol ismeretlen helyen van, amíg egy szerencsés kezű kutató reá nem bukkan s felszínre nem hozza.

Az itt ismertetett két kitűnő író-katona Szekér és Jakkó nevén kívül ebből a korszakból nem ismerjük eddig olyan író nevét és munkásságát, aki a magyar katonai nyelv fejlődésében tevékenykedett volna. Tolnai Vilmos a nyelvújításról írt munkájában helyesen állapítja meg, hogy „...„A nyelvújítás nem szobában ülő literátorok szórszálhasogató nyelvi vitája volt, hanem a gondolkodó ébredésnek jele, a közszellemnek nemzeti irányban való megmozdulása.”²⁰

Kazinczy és nyelvújító társainak érdeklődési körétől azonban a katonai szaknyelv és irodalom távol állottak, ezekkel a kérdésekkel ők tehát nem foglalkoztak. Ez a magyarázata annak, hogy ebben az időszakban csak két férfi, Szekér és Jakkó munkái láthattak napvilágot. A tisztikar lett volna arra hivatva, mint azt éppen Jakkó fáradozása mutatja, hogy ezen a téren tovább dolgozzék, de az akkori tisztikar tagjai közt, a magyar nemestestőr-írókat kivéve – még nemigen voltak férfiak, akiket ez a mozgalom munkásságra serkentett volna. A testőrírók – mint tudjuk – a szépirodalom terén működtek eredményesen, a katonai nyelv kérdésével ebben az időszakban sem foglalkoztak. Közülük Kisfaludy Sándor megírta ugyan az 1809. évi kudarccal végződött utolsó nemesi felkelés katonai történetét. De ezt a munkát német nyelven írta.

c)

A magyar katonai nyelv érvényesülésének másik eredménye ebben az időszakban, az insurgens szabályzatok 1809-ben nyomtatásban kiadott példányai.

A nemesi insurrectiót a francia háborúk idejében négyszer állították fel, mégpedig 1797-ben, 1800-ban, 1805-ben és 1809-ben. Ezek közül csak az 1809-ben talpraállított insurgens haderőnek volt alkalmá kisebb ütközetekben és egy nagyobb csatában június 14-én Győr alatt részt venni, ahol a legviisszásabb helyzetben került a tűzvonalba és vereséget szenvedett.²¹

Az insurrectio hadbaszólítására csak akkor kerülhetett sor, ha az elenség az ország határait már közvetlenül fenyegeti, tehát az ország belső védelmét kellett megszervezni, mivel az állandó hadsereg a különböző hadszíntereken lekötve, csak részben állott e célra rendelkezésre. Az első három felkelő sereg csak ideig-óráig élt, szükség nem lévén arra, nem is készültek rendszeresebben megszerkesztett szabályzatok. De amikor Napóleon már Bécsset is megszállta, nagy csaták dúltak a magyar határ közelségében, Aspern, Wagramnál s egy francia seregszertartó déli irány-

²⁰ Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest 1929. 13. o.

²¹ Markó Árpád: A francia forradalom és a Napóleoni idők magyar katonája. Különnyomat a Hadtörténelmi Közlemények XV. évf. I-II. számából, 37. o. Magyar Művelődéstörténet 4. kötet: Markó Árpád: Insurrectio és állandó hadsereg. 429. és köv. o.

ből Magyarország felé való előretörésére is lehetett számítani, 1806 után már az Udvari Haditanács is szükségesnek tartotta a magyar nemesi felkelés feszebb keretek közt megszervezését, mint a haderő kiegészítő, szerves részét alkotó csapatot. Az természetes volt, hogy mivel ez a segrézsz kifejezletten és határozottan magyar, és kizárólag magyar alakulat lesz, tehát szolgálati nyelveknek magyarnak kell lenni. A magyar felkelés fővezéréül Ferenc király az ország nádorát, József főherceget nevezte ki, tudva azt, hogy József az egész magyar nemzet rokonszenvét bírja. József nádor lelkiismeretesen áttanulmányozta az eddig megjelent német és magyar nyelvű szabályzattöredékeket, fordításokat s már 1800-ban megbízta gr. Keglevich Györgyöt, hogy mint a későbbi insurgents csapatok egyik vezetője, készítsen a felkelő sereg számára a rendes hadsereg szolgálati és gyakorlati szabályzataiból magyar kivonatokat. Ez meg is történt, nyomtatásban is kiadták: „A magyar insurgentsek szükséges köteleiségei” és „A magyar insurgents” című könyvekben.²²

Ismerünk azután még néhány helyi jelentőségű insurgents szabályzat-részletet, amelyek a Bihar megyei, erdélyi, nagyváradai insurgentsek számára magyarul készültek, de ezek a katonai nyelv szempontjából nem érdekesek. Ezeket nem katonai személyek, hanem vármegyei emberek szerkesztették, az akkor latinosított magyar nyelven. Példa: ...”a Deputatió a megkívántató költségek repartíója dolgában Planumot és Projectumot készíttessen”... írja a Bihar megyei szabályzat.²³

Az 1809. évi felkelés hadbaszólítására s abban a magyar katonai nyelv korlátlan érvényesülésére az első, döntő lépés akkor történt, amikor az 1808-i országgyűlés elrendelte annak szilárdabb keretek közt való felállítását. A törvény II. articulusának 20. §-a kimondja, hogy ...”Ezen felkelő katonaságnál a parancsokban, jelentésekben s vezényletben a magyar nyelv fog alkalmaztatni.”

A II. articulus 14. §-a pedig elrendeli, hogy: ...”A csapatokba és századokba osztott felkelők egészben véve anyanyelvükön oktatóndók, a parancsszavak és vezénylet tekintetében a magyar nyelv használtatván”.

József nádor hamar összeállította a fővezérsége alatt működő vezérkarát s annak tagjai sorába kitűnő, hadi tapasztalatokkal bíró s a magyar ügyeket ismerő törzs- és főtiszteket választott maga mellé. Vezérkari főnöke, a bécsi Kriegsarchiv igazgatója, Gomez y Barrientos Móric gróf tábornok lett, főhadsegéde Beckers József gróf ezredes. Törzsének többi tagjai közt találjuk Kisfaludy Sándort, aki a központi szárnysegédi

²² Kiadta Trattner Mátyás Pesten 1805-ben. Gyalókey Jenő: A magyar nemesi insurrectio 1805-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1925. évf. 270. o.

Ezekkel a munkákkal itt külön nem foglalkozom, mivel csak előmunkálatai voltak az 1809-es szabályzatoknak. Készültek még más javaslatok is az insurrectio megszervezésére, báró Bittner százados, Gosztonyi János nyug. huszárezredes, főleg pedig Hadik András gróf, a híres tábornagy fiának tollából, aki mint tábornok, szintén egy felkelő hadosztályt vezetett. De ezek a javaslatok nem foglalkoznak a magyar katonai nyelv kérdésével, mivel azt magától értetődőnek tekintik.

Gyalókey Jenő: A magyar nemesi insurrectio reformtervei 1797–1809-ig. Hadik javaslata különben is már elkésztett. 1809 decemberében készült, amikor ez a kérdés végleg tárgyalanná vált. Századok 1925. évf. 126. o.

²³ Gyalókey Jenő: A biharmegyei insurgents sereg megalakulása 1800-ban. Hadtörténelmi Közlemények 1915. évf. 527. o.

tisztséget föltötte be, tehát ő intézte az egész magyar levelezés és parancskiadás technikáját, továbbá báró Vay Miklóst, Tanárky Mihály főhadnagyot, gróf Teleki Lászlót, gróf Rhédey Lajost és Csohány József századost. Gróf Kollonits László a bécsi Haditanáccsal és az udvarral tartotta az összeköttetést, felsőbükk Nagy Pál pedig mint a nádor politikai tanácsadója, az insurrectio közigazgatását irányította.²⁴

Beckers ezredes készített egy szabályzattervezetet. A nádor azt elküldte Gomez tábornoknak és Radetzky tábornagynak, akik azt helyeslőleg jóváhagyták. Így tehát megjelent 7 kötetben 1809 elején a német nyelven írt „Abrichtungs, Exercier und Dienstreglement für die Cavallerie (Infanterie) der Insurrection des Adels von Ungarn.” címen.

A Nádor vezérkara sürgősen hozzálátott a szabályzat magyarra fordításához. Hat kötetben jelentette meg a magyar szabályzatokat. A magyar szöveg átolvasására a Nádor felkérte a tőle sokra becsült Verseggy Ferenc híres nyelvudóst. Az ő támogatásával főleg Csohány József dolgozott legtöbbet ezen a téren. Áttanulmányozták Rákóczi Ferenc magyar szabályzatait és a Mária Terézia idejében szerkesztett magyar szabályzatfordításokat. Az alább ismertető szabályzatok közül a „Tanítás” címűeket Vay Miklós és Teleki László, a lovassági szabályzatokat Tanárky főhadnagy, a gyalogsági szabályzatokat Csohány József, a szolgálati szabályzatokat Rhédey Lajos fordította.²⁵

A magyar katonai szabályzatoknak ilyen, legfelsőbb helyen is jóváhagyott megjelenése az első lépés volt a bécsi udvar merev, aggályos felfogásának áttörésére. Bécs eddig félt a császári haderő magyar része számára ilyen engedményt tenni, mert a magyar katonai nyelv rendszeresítése — azt hitték, — a hadsereg egységének rovására menne. De a Graeven ezred 1790. évi felterjesztése óta még égetőbbé tette a kérdést az insurrectio kényszerű hadbaszólítása. S ez a magyar haderő természetesen minden vonatkozásban csak magyar lehetett, tehát annak szolgálati és vezényleti nyelve kellett, hogy magyar legyen.²⁶

Az 1808-i országgyűlés határozata alapján József nádor, az insurgens sereg fővezére 1809. április 27-én hadbaszólítja a nemesi felkelést. Komoly, nem szólamokban bővelkedő, dagályos, — inkább katonás rövidségű, szabatos nyelven szerkesztett kiáltványában röviden tájékoztatja a nemzetet az ellenségnek, hazánk felé való előnyomulásáról... „... Minden rendelések meg vannak téve, hogy ezen ellenséges beütés a lehetőségig megakadályoztassék.” Itt az ideje tehát annak, amikor tettekkel kell bizonyítani a Hazához való hűséget... „Azon remény táplál, hogy vezérségem alatt esküdt Ellenségünk kártékony szándékát a Felkelő nemesség semmivé teszi s megszégyeníti. Én részemről szerencsésnek tartom magamat, hogy ezen nehéz szempillantásban, illyel nagylelkű és Vitéz nemzetnek Vezére lehetek.”

²⁴ R. Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés 1809-ben. Budapest 1909. I. kötet XI. fejezet. Vezényszó és gyakorlati szabályok.

²⁵ R. Kiss I. i. m. 56. o.

Tanárky, Teleki és Rhédey gyakorlott tollú íróemberek voltak. Rövid életrajzi adataikat közli Szinnyei XI. és XII. kötetben.

²⁶ Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Magyar Tört. Társulat kiadása Budapest 1926. 85–87. o.

A lelkes felszólítás nyomán megindult a felkelő haderő összeállítása s ezzel egyidőben megjelentek nyomtatásban az említett szabályzatok magyar nyelven. A hat, alább ismertetendő szabályzat szerkesztési módjáról, sőt a könyvek beosztásából és külalakjából is világosan megállapítható, hogy azokat egy, a Nádor-Fővezér vezérkarában dolgozó bizottság együtt tervezte és szerkesztette meg. A könyvek mind kis nyolcadrés alakban jelentek meg, nyilván azért, hogy a tisztek azokat zsebükből, nyeregtáskáikból mindig magukkal vihessék. Valamennyit Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkiadó adott ki, gondos, tiszta szedéssel. A könyvek tartalmi beosztása valamennyinél azonos, úgyszintén azok címlapja, amelynek szövegében csak a könyv tartalma szerint vagy a „lovasság”, vagy a „gyalogság” megjelölés szerepel. Ezért csak az egyik ilyen könyv címlapját közlöm teljes eredeti szövegével. A hat szabályzat volt a későbbi magyar katonaság ú. n. „szolgálati könyveinek” elődje. Kettő közülük a szolgálat, kettő a gyakorlat szabályait ismerteti, kettő pedig „Tanítás” címen a bevonult felkelő újoncok egyes, helyesebben egyéni kiképzésével foglalkozik.

1. A lovassági szolgálati szabályzat teljes címe:

„A Szolgálat Regulamentuma a Magyar Felkelő Lovasságának számára.

A Felső Császári Királyi Örökös Fő Herczegnek és Nádor Ispánnak kegyelmes rendelésébül.”

A szöveg alatt a kis magyar címer, alul pedig a kiadásra vonatkozó adat: „Pesten 1809 Harleben Konrád Adolfnál.”²⁷

A lovasság és gyalogság szolgálati regulamentumának első része hadicikketek és általános szabályokat közöl. A könyv befejező része pedig „Mesterszavak... feljegyzése” cím alatt összefoglalja ABC sorrendben a szövegben használt megmagyarosított idegen kifejezések új, magyar elnevezését.

A lovassági szabályzat 112 oldalon ismerteti 32 fejezetben a „kormány”-nak, azaz a lovasezred parancsnokságának személyeit, és azok szolgálati teendőit, hatáskörét mondja el. Öröndetes újítás már ebben és a következő szabályzatokban is, hogy a tiszti rendfokozatoknál elhagyták a német, vagy magyarosított idegen megjelöléseket s mindenkit jó magyar néven neveznek. Pl. Ezeredes-kapitány, Ezred-Segéd, Főstrázsameszter, Táborig orvos, vagy Seborvos, Számtartó. A hadbíró az ezred „törvényes szószólója”, aki egyúttal az ezred eseménynaplóját is írja. A századoknál Első-Másodkapitány, Főhadnagy, Alhadnagy, Káplár szerepel, a legénység együtt „Közvitézék”. Szokatlan, és később a gyakorlatból kivesztett rendfokozati megjelölés a „szabados”, amellyel a legalsó altiszti rendfokozatot a Gefreiter, a későbbi hanvédségnél helyesen örvezetőnek elnevezett altisztet érti.

²⁷ Mindezek az itt felsorolt szabályzatok megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár anyagában.

Kissé szokatlan, hogy rendszabályok, szabályzatok helyett gyakran „szabások”-at ír. A szabályzat helyes, most már megállapodott s a gyakorlatba is átment katonai nyelvét mutatja például ez a magyarázat:

„Az ellenségeskedés üdeje az a Pont, mellyben a Kapitányok Tálen-tumoknak s a Legények kitanítására fordított szorgalmatosságuknak szép próbáit adhatják, valamint megbizonyíthatják azt is, hogy mennyire tud-ták megnyerni a Nép bizodalját? Mennyire tudják azt buzdítani, oko-san rendszeren s vitézül vezérelni s még a kedvetlen történetekben is ren-dben tartani.” (22. o.)

Az ezred Ezeredes-Kapitánya, annak parancsnoka... „Ezen nevezetes Hadi testet ő vezérli, ő alkotja ennek minden részeit össze, ő köt, kit-kit egyenként önnön kötelességeihez, ő tartja fel általjában a kiszabott Rendben az Egészet.” (36. o.)

„Minden katonának szem előtt kell tartani azt az igazságot, hogy jobb az embernek bátran rajta hajtani az Ellenségre, mint elvárni, hogy attul megtámadtassék... kevesebb veszteséggel van akkor össze kötve, ha a Sereg, marokban szorított karddal vág az Ellenség közé.” (104. o.)

A „Mesterszók” névjegyzékében igen sok, még ma is használható jó magyar műszavakat találunk, pl. Állás, célpont, főhadiszállás. Az őrséget „Fegyverbe” kiáltják. Igazodás, napos, káplár, szárnysegéd stb. mind olyan műszavak, amik kiállották az idők próbáját. De sok, ma már fo-nákul, furcsán hangzó, magyarosított műkifejezés is olvasható ebben a jegyzékben, pl. a manővert Hadi Forgásnak, a könnyen mozgó gyalogságot Kerengőseregnek írja s a német Defilieren, azaz díszmenetben elvonulni szót „lefoszlani”-val pótolja. Érdekes, hogy különbséget tesz a gyalogos zászlótartó és a lovassági kis standárt vivő közt. Előbbit „Zászló-hordozónak”, utóbbit „Zászlótartónak” mondja.

2. A *gyalogság szolgálati regulamentuma*, — mint említém, a lovas-sági szabályzattal azonos beosztású s tartalmában csak ott tér el attól, ahol a lovasokétől különböző gyalogsági dolgokról van szó. Ugyancsak azonos természetszerűen értelemszerű változtatásokkal — a műszótár is. Az ezredparancsnokot nem nevezi ezeredes kapitánynak, hanem ezeredes tisztnek. A szabályzat voltaképpen egy gyalogos zászlóalj számára készült, mert legnagyobb gyalogsági egységnek a gyalogos bataillont ismerteti. De mivel ennek létszámát 1218 főben határozza meg, az voltaképpen ezred volt. A századokat kompániáknak hívja, parancsnoka a kapitány. A könyv végén két létszámlajstromról csatolt mintát, és egy min-tát arról, miképpen kell a reggeli tudósítást megszerkeszteni. A gyalogságnál több vezényszót dobütésekkel helyettesítettek, pl. a reggeli éb-resztő — a könyvben „Virradó”-nak írja, — jele 5 dobütés, a roham, — itt „Rajtahajtás” — jele 12 ütés, az esti takarodóé 15 ütés. A mestersza-vak közt újakat is találunk, pl. a „Faköpönyeg”-et az őrbódé, a „pus-kázó” megnevezést a későbbi csatár németül Plänkler helyett. Ezek helyes magyar szavak, de rossz képzésű újítás pl. az „osztalék”, amivel az Abteilungot, későbbi katonai nyelven osztagot jelöli meg.

3. A lovasság gyakorlati regulamentuma.

22 „czikkely”-ben ismerteti lényegében ugyanazokat az alapvető gyakorlati szabályokat, amelyek általában véve a gyalogság számára is érvényesek, mint pl. a sorakozás, igazodás, felsőbb személyek fogadásánál előírt tiszteletadás, zárt rendekben való menetelés, alakváltozások, zárt rendű gyakorlatok végrehajtása stb. természetesen mindent egyrészt a lórlól leszállt, másrészt a lóháton kivonuló csapatok számára. A kivonult csapatok létszámát „kiálló Szám”-nak írja. Ügyszintén azonosak a fegyverfogások, karddal való tisztelgés, harcmozzanatok ismertetése. Lovassági szempontból különösen fontos a XX. cikkely. A „Rajtahajtás”, azaz a lovasság előkészítését, lényegét magyarázza ebben ilyen érthető, szép magyarsággal: „A lovasságnak nagyobb testben való mozdításai az Embernek és az ő lovaiknak egyenként való kitanításán fundálódik. A vágatásnak három nevedése van, úgy mint a rövid, vagy tartóztatott vágatás, — a kantárszár megeresztése által a keményebb vágatás — és a sebes futás, vagyis nekiereszkedés.” (118. o.)

A szabályzat második fő része ismerteti lényegében ugyanazokat a harcászati mozdulatokat, mint azt a gyalogságnál fogjuk hallani, végül a már ismert mesterszavak és nyolc, szépen megrajzolt hadrendi és taktikai mozgásokat ábrázoló vázlat fejezi be a könyvet.

4. A *gyalogság gyakorlati regulamentuma* szintén két fő részből áll és több olyan általános rendelkezést is tartalmaz, amelyek a lovasság gyakorlati szabályzatában csak röviden vannak megemlítve. A tüzelésre való felfejlődés, a helyben való tüzelés, előre menetelés és „hátravonás”, azaz hátrálás rendben való végrehajtása aprólékos pontossággal vannak leírva. Mind ezek, mind pedig a zárt rendű gyakorlatok alatt végrehajtott mozdulatok, felfejlődések, kikanarodás stb. körülményes és nem könnyen végrehajtható mozdulatok voltak s ehhez mérten a katonai nyelvnek ezekre vonatkozó vezényszavai, utasításai szintén nehezebb körülményességgel vannak megfogalmazva. Pl. „Vigyázz! Szakaszonként, félkompániákkal, Félosztályokkal a jobb szárny előtt magunkat csapatba tesszük.”

A szabályzat 1. fő részének harmadik „darab”-ja a tartalék felhasználásával és a lovassági támadás ellen használt négyszög alakításával foglalkozik. A tartaléknál beosztott „könnyű osztály” feladata a fő sereg biztosítása és „puskázóikkal” erdők, helységek megtisztítása. Nagyon hangsúlyozza a szabályzat e pontja a tisztek helyes magaviseletét: „A Bataillonbéli Tisztek legszentebb kötelessége minden megtámadások után, akár jól, akár rosszul ütöttek legyen azok ki, — a legénységet késedelem nélkül összveszedni s azt a kiszabott harcrendbe hozni.” (107. o.)

A 2. Fő rész: „A hadi Forgásoknak (ti. hadmozdulatoknak) különböző vidékekhez való alkalmaztatása.” Ebben kiegészíti az előbbi fejezetekben mondottakat, szabályozza a parancsnokok kötelességeit. Ismerteti a „Fekvéshelyek”, azaz védelmi állások célszerű kiválasztásának fontosságát és ezzel kapcsolatban az „Elővigyázatok”, azaz előőrsvonalak felállítását. Itt ismerteti a már említett „Kerengő” seregek rendeltetését. Ezek kétfélék: „Az első az ellenséghez igen közel szállnak táborba és

azt szemmel tartják, a második rendbeliek az ellenség határjába és annak egyesülő pontjaiba is benyomulnak.”

Ehhez a szabályzathoz 9 szépen megrajzolt vázlat van csatolva.

5. *A Tanításnak Regulamentuma a gyalogság számára.*

Tartalma, a gyalogos egyenkénti kiképzésének szabályzata, azaz egy újonckiképző utasítás. Megmagyarázza az állás, fordulások, fegyverfogások, tüzelés elvégzéséhez szükséges fogásokat és mozdulatokat, azután a kisebb osztagokban, szakaszokban való felállítást, sorokban, rendekben való mozgást, kanyarodásokat, végül kitanítja a felkelő gyalogost, hogy hogyan kell egy, vagy két lovas ellen védekezni. A könyv végén megtaláljuk a Mesterszavak jegyzékét.

6. *A tanítás regulamentuma a lovasság számára.*

A lovaskatona egyéni kiképzésének oktatása, gyalog és lóháton. Fontos fejezete a „lovak gondviseléséről” írt fejezet, a patkolás, nyergelés, kantározás szabályaival, a lovaglás elemi oktatásával, testtartás lépcsőben, ügetésben és vágatásban. Valamennyi itt felsorolt szabályzat közt a magyar katonai nyelvtörténet szemponyjából talán ez a legérdekesebb, mert szinte teljesen azonos, a későbbi magyar honvédelovasság szabályzatainak nyelvezetével és egyúttal a legmagyarabb, mert a lóval kapcsolatos kifejezéseket a népi nyelvből veszi át. Idegen műszó alig akad a szövegben. Egy mondata pl. így hangzik: „Szükség, hogy a katona ösmerje a maga lova érzékenységét, hogy mindenféle járásához képest tudja, mennyire kell a kantárt meghúzni, hogy a ló egyszerre önként megálljon a nélkül, hogy hátra farolva a fejét rázza és vagy jobbra, vagy balra nyomuljon.” (24. o.) A könyv végén itt is közli a Mesterszavak jegyzékét.

*

Az itt röviden felsorolt hat hivatalos szabályzaton kívül meg kell még emlékeznünk néhány olyan, hasonló jellegű, oktató célzatú munkáról, amelyek nem tartoznak ugyan a fenti, központilag szerkesztett szolgálati könyvekhez, hanem azoknak kiegészítői, magyarázóí s mint ilyenek a gyakorlatban bizonyára jól bevált hivatalos segédkönyvek voltak.

Az Országos Széchényi Könyvtárban lévő lovassági szabályzatkönyvvel egybekötve találunk egy kis munkát. Címe: „Oktatás, a Hadban való szolgálatra a Fel kelő Magyar Nemes Sereg ifjú tisztjeinek és altisztjeinek számokra. Magyar nyelven közönségesse tette Tanárky Mihály fő hadnagy a Gen. Quart. Meister Staabtól. Pesten. Fűskuti Landerer Mihály betűivel 1809.” Megmagyarázza a szabályzatoknak esetleg nehezebben érthető részeit, kiegészítő gyakorlati utasításokat ad olyan kérdésekben, amikről a hivatalos szabályzat alig beszél, vagy csak röviden tesz említést. Elmondja, hogy miképpen kell a táborban viselkedni, hogyan kell

az írásbeli jelentéseket helyes magyarsággal megfogalmazni, hogy azokból minden szükséges adat kitűnjék. „Utazásbéli rendtartások” alatt kioktatja a legénységet, hogy meneteléseknél mire ügyeljen, hogy lélekben és testben friss állapotban kerüljön harcba, vagy érkezzék vonulásának céljához.

Az Erdélyben összetoborozott felkelők számára is készült egy, a felsorolt szabályzatokkal szerves kapcsolatban lévő munka: „A Szolgálat Regulamentuma az Erdélyi Felkelő Nemesség Gyalogságának számára közönségesen. Kolozsvárott. Nyomtatott a királyi Lyceum betűivel 1809.” A hivatalos szabályzatokhoz hasonló, nyolcadrét alakú könyvecske, szolgálati utasítás a legénység, altisztek és tisztek számára, azután az erdélyi gyalogos egyénenkénti kiképzés szabályait ismerteti a hivatalos szabályzat szellemében. Nyelvezete szépen gördülő tiszta magyar nyelv, helyenként erdélyi zamattal. Idegen szavak közül csak az általánosan ismert front, masirozni, formálni, bajonét stb. szavakat hagyja meg.

A könyv függeléke hadi rendtartás és hadi cikkek ismertetése az erdélyi felkelő seregre érvényes büntető törvények cikkelyeinek ismertetése. Végül két eskümintá. Az egyik a Magyarországgal való unió miatt szükséges eskü, a másik pedig a zászló alá való eskü szövege. Ugyancsak célszerűen összeállított könyv.²⁸

„A Szolgálatot illető Szabások, Kérdésekbe és Feleletekbe foglalva a Magyar Felkelő Lovasság Közvitzeinek és altiszteinek számára, a Puskázásrul és az Altisztek kötelességeiről szóló Toldalékkal együtt kiadatott a Felső Császári Királyi Örökös Fő Herczeg és Nádor Ispánnak kegyelmes rendelkezéséből. Pesten. 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.”

Mint a címe mutatja, gyakorlati magyarázatok alakjában közli a szabályzatok megértéséhez szükséges magyarázatok. A többi szabályzathoz hasonlóan szintén közöl egy jegyzéket a mesterszokról.

Kutatásaim közben végül még egy érdekes, eddig aligha ismert gyűjteményes munkára bukkantam.²⁹

Címe: „Gyűjtemény, mellyben az Austriai Fő Armádiánál és a Magyar Nemes Felkelő Seregnél kijövendő Tábori Parancsolatok, Hirdetések, Buzdítások, Tábóri Tudósítások stb. foglaltnak. 1809.”

Ügyes tollú, szép akkori magyarsággal író ember összeállítása, amely, mint címéből látjuk, a Fővezér-Nádor utasítására készült magyar nyelven az ország lakosainak tájékoztatására az általános hadihelyzetről. Mint ilyen tehát az akkor magyar katonai nyelvnek értékes bizonyítéka. Az eléggé vastok kötet kezdődik József Nádor hadbaszólító kiáltványával 1809 Szentgyörgyhava 29-én. Közli János főherceg kiáltványát a Tyrolban, és Ferdinánd főherceg kiáltványát a Varsóban felállított felkelő seregekhez. Ferenc király néhány idevonatkozó hadparancsa, Károly főherceg generalissimus kiáltványa után sorba közöl 1-től 48 számig sor-számozva „Tábóri Tudósításokat” a „Főszállásról”, az 1809. április 10-től július 5-ig lefolyt hadműveletekről. II. Rákóczi Ferenc latin nyelven, a

²⁸ Egy példánya megvan a Tudományos Akadémia könyvtárában. Hadt. o. 308. sz. alatt.

²⁹ Az 1809-ben összeállított negyedrétt alakú könyv az Országos Széchényi Könyvtárban az alábbi címe alatt található, 222.939. sz. alatt.

külföld tájékoztatására kiadott tábori újságja, a „Mercurius Veridicus et Hungaria” után, ez a legelső magyar tábori újság, jobban mondva helyzettájékoztató. Tömören összefoglalva közli a lefolyt eseményeket, harcokat, részletesebben vázolja az említésre méltó egyéni vitézi haditetteket, úgy hogy az a kis gyűjtemény a hadtörténelmi irodalomnak abban a korszakában dolgozó szakembereinek igen jó forrásául szolgálhat. A könyv utolsó darabja az 1809. október 14-én Bécsben kötött békeokmány magyar és francia nyelvű teljes szövege.

Ismétlem, hogy ez a könyv minden vonatkozásban az akkor már fejlődött és bizonyos fokig megállapodott magyar katonai nyelv fejlődésének egy nagyon értékes bizonyítéka. Természetesen találunk benne még idegen elnevezéseket is, s néhány nem nagyon szerencsés magyar elnevezést. Így pl. a Feldmarschalleutnant, — későbbi altábornagyi rangot Feldmarschal-Helytartónak mondja.

Az 1809-ben életrehívott nemesi felkelő sereg csak gyalogságból és lovassgábol állott, ezért csak ezek számára készültek az ismertetett szabályzatok. Feltűnhetik, hogy a „huszár” elnevezéssel egyikben sem találkozunk, hanem végig megtartják a már Zrínyi Miklós írásaiból ismert meghatározást, azaz, hogy a gyalogos a „gyalogos”, a lovas pedig „katoná”. Tüzérséget nem állítottak fel s műszaki alakulatokra sem volt ennek a felkelő seregnek szüksége. Így tehát érthető, hogy e két később mindig fontosabbá váló fegyvernem életében az akkori színmagyar seregben — az insurrecciónál a magyar katonai nyelv nem jelentkezhetett. A Monarchia seregében lévő magyar tüzér és műszaki alakulatoknál is csak kevés előrehaladást állapíthatunk meg e téren.

A nemesi felkelés seregében ezért nem is szerkesztettek magyar szabályzatokat tüzérek és műszaki csapatok számára. A reguláris haderő kötelékében harcoló ilyen alakulatok tisztikara akkor még jóformán teljesen külföldi nemzetiségű tisztekből állott, s megelégedtek azzal, hogy — mint előbbi fejezetemben vázoltam — a német nyelvű tüzérségi szabályzatok részére szerény kis szójegyzeteket illesztettek, hogy a magyar katonákkal is megértessék a tüzérségi szakkifejezéseket.³⁰

A műszaki alakulatoknál még erre sem volt szükség. A műszaki tisztikarban csupán egy-két, de egészen kiváló magyar tiszttel találkozunk, akik, mint pl. a Somogy megyei Martonitz András, a Mária Terézia Rend lovagja, végül tábornagy lett és a soproni születésű Martony Károly, akinek latin nyelven írt műszaki tudományos munkáit a külföld is elismerte s mint tábornok, ő volt a legelső gázárc elkesztője.

Hogy a műszaki katonai nyelv ebben az időszakban nem fejlődhetett magyarrá, azt megértjük, ha tudjuk, hogy még jóval azután is, az 1848-as szabadságharc előtti években, a monarchia seregében szolgáló 190 műszaki tiszt közül csak 17, — az utáncsapatban 107 közül csak 3, az árkász és aknáscsapatban pedig 69 tiszt között egyetlen egy magyar tiszt sem szolgált.³¹

³⁰ Saád Ferenc: A magyar tüzérségi műszavak története. Budapest 1936. 61. o.

³¹ Hadtörténelmi Közlemények 1941. évf. 157. o. Vidos Géza: A magyarság szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia műszaki szervezetének keretében.

Csupán egy érdemes férfi nevét kell már itt megemlítenem, ez Ika-falvi Baritz György műszaki alezredes volt, aki pályafutását a napóleoni háborúk végén kezdte meg, de azután a reformkorban — amint értekezésem következő fejezetében olvasható — mint a Széchenyitől alapított Akadémia, az akkori Tudós Társaság tagja, lelkesen részt vett a magyar katonai műszavakat közlő szótár szerkesztésében.

*

Az itt ismertetett két komoly magyar hadtudományi munka és a magyar insurgens szabályzatok megadták az alapot ahhoz, hogy a magyar katonai nyelv most már nemcsak a szűkebb körű katona köröket érdekelhette, hanem ezt az ügyet a nemzeti társadalom kérdésévé tették. Amikor pedig a reformkorban a Magyar Tudományos Akadémia, a Tudós Társaság tagjai sorában dolgozó magyar tisztek karolták fel lelkesen ezt a nemzeti ügyet, és e mozgalomba most már a nyelvész nemkatona szakemberek is bekapcsolódtak, — a magyar katonai nyelv kérdése, már mint intézményesen irányított üdvös mozgalom fejlődött tovább a nemzet tudományos életében.

Markó Árpád
a tört. tud. kandidátusa.